

Остап ЛАЗУРКО, Микола ШНИЦАР

МАТЕРІАЛИ КНЯЖОЇ ДОБИ В ІСТОРИЧНІЙ ЧАСТИНІ ЛЬВОВА

Останнім часом з'являється немало статей, присвячених долокаційному Львову. В основному, дослідники базуються на історичних джерелах, залучаючи часто не перевірені матеріали археологічних досліджень, що проводились від другої половини XIX ст. до 90-х років XX ст. На їх основі виникають гіпотетичні реконструкції княжої доби. За останнє десятиліття проведено низку археологічних робіт, в результаті яких вдалося зафіксувати майже два десятки нових місцезнаходжень матеріалів княжої доби, що дають змогу прояснити ситуацію та частково спростувати існуючі досі уявлення про княжий Львів.

Археологічні дослідження, проведені в другій половині XX ст., знайшли достатньо широке висвітлення у науковій літературі. Так, в 1955–1956 рр. експедиція під керівництвом Олексія Ратича вивчала територію Високого Замку та Підзамча. Однак, на Підзамчі жодних культурних напластувань, давніших від пізнього Середньовіччя тоді не виявлено. Набагато цікавіші матеріали здобуто на Замковій горі, проте, на жаль, незважаючи на багаті речові матеріали, не було зафіксовано збереженого культурного шару. Крім немалої кількості кераміки, тоді віднайдено мідні хрести-енколпіони, скляні браслети, наконечники стріл, шпори та ін.¹

У 1975 р. на Замковій горі працювала експедиція під керівництвом Романа Багрий і вони зосереджувалися на західній частині гори. Як і давніше, встановлено, що культурний шар зруйновано. Речовий матеріал хронологічно відносився до XI–XIV ст. Важливим здобутком експедиції стала локалізація залишків кутової вежі на південно-західній частині мису. Від неї збереглися завали каміння, скріпленого розчином, та рови шириною до 1,6 м. Серед завалу знайдено уламки посуду XII–XIV ст.² Наступного року роботи на Замковій горі продовжено. Цього разу вивчено західний вал та рів на західному і північному схилах, у засипах останнього виявлено матеріали XI–XIII ст.³

Далі дослідження на Замковій горі проведено в 1982–1983 рр. Вони відбувалися на північному схилі, де виявлено частину округлого в плані фундаменту, інтерпретованого як залишки оборонної вежі. Крім того, закладено траншеї на долішній терасі. Результати дали змогу пов'язати появу зазначеної тераси з вивозом піску на потреби міста⁴.

¹ Ратич О. О. Древньюоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі – МДАПВ). – Київ, 1961. – Вип. 3. – С. 115–127.

² Багрий Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки во Львове // Археологические открытия 1975 года (далі –

АО). – Москва, 1976. – С. 297–298.

³ Багрий Р., Могитич І., Свешников І. Работы древнерусского отряда Львовской экспедиции // АО 1976 года. – Москва, 1977. – С. 264–265.

⁴ Багрий Р. С., Бучко Р. В. Раскопки во Львове // АО 1982 года. – Москва, 1984. – С. 241; Багрий Р. С. Раскопки во Львове и у

У 2005 р. в рамках проекту з планованого тоді відновлення Високого замку дослідження на Замковій горі працювала експедиція Археологічно-архітектурної служби м. Львова під керівництвом Володимира Шишака. Вздовж південного схилу тераси закладено низку траншей, які знову підтвердили вже давніше засвідчену практично повну відсутність збереженого культурного шару. Лише в одній з них неподалік від телевежі вдалось простежити залишки культурного шару, в заповненні якого траплялись матеріали XII–XIII ст. – фрагменти керамічного посуду.

На час написання статті відбулися чергові дослідження Замкової гори. Цього разу працювала експедиція Рятівної археологічної служби під керівництвом Миколи Шніцара. На горішній терасі розплановано чотири траншеї, дві з яких примикали безпосередньо до основи кургану з північної та південної сторін. В обох місцях зафіксовано частково збережений культурний шар XII–XIII ст. з тогочасними матеріалами.

Щодо досліджень біля підніжжя Замкової гори зазначимо, що перші роботи тут проводилися 1975 р. на вул. Замковій та в саду школи № 19. При цьому виявлено фрагменти горщиків XI–XIV ст., бронзовий стилос-писало, фрагмент скляного браслету і два наконечники стріл для арбалетів. Розкопки продовжилися на вул. Б. Хмельницького і в саду на вул. Татарській, де зафіксовано культурні нашарування XI–XIII ст.⁵

У 2016 р при південному паркані Галицької гімназії (колишня школа № 19) дослідження проводила експедиція РАСу. У закладених траншеях виявлено кілька поховань XVIII ст. та матеріали XII–XIII ст.⁶

Упродовж останніх років по вул. Замковій археологічні роботи проводились ще в кількох місцях. За отриманими результатами можна стверджувати повну відсутність у зазначеному місці культурного шару та матеріалів княжої доби. Причиною може бути існування на цій території кар'єрів, відомих з історичних джерел⁷.

У 1975 р. розпочато дослідження в саду Онуфріївського монастиря, де виявлено споруду, в заповненні якої знайдено керамічні матеріали XI–XIII ст. До того ж часу віднесено зібраний поряд підйомний матеріал, серед якого – фрагменти посуду та бронзовий енкалпціон⁸. Згодом, у 1986 р., розкопки на території монастирського саду проводилися у його долішній частині. При цьому зафіксовано сліди освоєння окремих ділянок ще у XII–XIII ст., а в XIV–XVII ст. – вже усїєї території⁹.

1977 р. досліджено церкву святого Миколая та костел святого Іоана Хрестителя під керівництвом Мар'яни Малевскої. За результатами робіт висловлено думку, що храм святого Миколая закладено не пізніше другої половини XIII ст., а костел святого Іоана Хрестителя – за часів князя Лева Даниловича¹⁰.

с. Коропуж // АО 1983 года. – Москва, 1985. – С. 258.

⁵ Багрич Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки... – С. 298–299.

⁶ Шніцар М., Підкович А. Звіт про результати археологічних досліджень на території між вулицями М. Кривоноса, вул. Замковою та вул. Насипною у м. Львові // Науковий архів НДЦ "РАС" ІА НАН України (далі – НА НДЦ РАС ІА НАНУ). – Львів, 2016. – 132 с.

⁷ Реставрація-реконструкція будинку на вул. Замковій, 9 у м. Львові. Звіт про результати археологічних вишукувань // НА НДЦ

РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АВ-1. – 38 с.; Реконструкція існуючої будівлі на вул. Замковій, 11 у м. Львові. Звіт про результати археологічних вишукувань // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АВ-6. – 73 арк.: 22 іл., 24 фото.

⁸ Багрич Р. С., Могитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки... – С. 298–299.

⁹ Багрич Р. С. Исследования на территории Онуфривского монастыря во Львове // АО 1986 года. – Москва, 1988. – С. 254–255.

¹⁰ Малевская М. В., Иоанисян О. М., Могитич І. Р., Бучко Р. В. Исследования памятников архитектуры во Львове и Львовской

2017 р. при церкві святого Миколая проведено заміну комунікацій з археологічним наглядом експедиції РАСу під керівництвом М. Шніцара. У результаті підтверджено існування кладовища навколо святині, що відомо з історичних джерел. Розкрито понад 60 поховань, найраніші з яких відносяться до XIII ст. Також у шурфах, закладених на прицерковній території, вдалося виявити незначну кількість фрагментів керамічного посуду того ж часу.

Дослідження храму святого Іоана Хрестителя продовжилися у 1984 р. під керівництвом Р. Багрія. Тоді відкрито 38 поховань, що залягали у три яруси. Горішній ярус датується XVI–XVII ст., долішній – XII–XIII ст.¹¹

У 1978 р. експедиція Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР спільно з Державним історико-архітектурним заповідником у Львові під керівництвом М. Малевської продовжила археологічне вивчення львівських храмів. Під час досліджень церкви святої великомучениці Параскеви встановлено, що план XVII ст. повністю повторює контур давнішої будівлі, час спорудження якої, з огляду на розташування, відносять до кінця XIII – першої половини XIV ст.¹² Проте жодного матеріалу цього періоду тоді не виявлено. Тут варто привернути увагу до досліджень 2015 р., проведених у зв'язку з капітальним ремонтом вул. Гайдамацької та Б. Хмельницького. При цьому закладено кілька шурфів на зазначеному відтинку дороги та поблизу церкви. Жодних матеріалів княжої доби в них не виявлено¹³.

У 1992 р. відбулися перші археологічні дослідження на території колишнього Краківського передмістя, які поклали початок пошукам, не пов'язаним з культовими спорудами. Йдеться про розкопки під керівництвом Володимира Петегирича, проведені на місці будівництва готелю “Золотий Лев” (ринок “Добробут”). Вивчена площа сягала близько 1000 м² ¹⁴. Горизонт княжої доби тут присутній як один з перехідних етапів безперервного заселення правого берега Полтви починаючи від середини I тис. н. е.

Практично аналогічні результати вдалося отримати на вул. Веселій, 5 у безпосередній близькості від ринку “Добробут”. Тут у 2014–2015 рр. експедиція РАСу під керівництвом М. Шніцара дослідила ділянку втраченої забудови, де найраніші матеріали належать до слов'янського періоду¹⁵.

Беручи до уваги пл. Ярослава Осмомисла та вул. Б. Хмельницького, в історичних джерелах інтерпретовану як один з напрямків головного торгівельного шляху, цілком очевидним стало виявлення матеріалів княжого часу під час проведення капітального ремонту на цих відтинках дороги.

У 2010 р. при стику доріг на пл. Осмомисла закладено два розкопи. Окрім культурних шарів XII–XIII ст., виявлено дерев'яні палі, які, за результатами дендрохронологічного аналізу, віднесено до кінця XIII ст.¹⁶

области // АО 1977 года. – Москва, 1978. – С. 352–353.

¹¹ Багрий Р. С. Исследования во Львове // АО 1984 года. – Москва, 1986. – С. 212.

¹² Малевская М., Кос А., Рожко М., Шолохова Е. Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области // АО 1978 года. – Москва, 1979. – С. 361–362.

¹³ Шніцар М., Ткач Є. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) під час реконструкції вулиць Гайдамацької і Богдана Хмельницького у м.

Львові у 2015 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2015: АР – 2. – 170 с.

¹⁴ Петегирич В. Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256 1772. – С. 34–37.

¹⁵ Шніцар М., Ткач Є. Слов'яно-руські старожитності з археологічних досліджень на території колишнього Краківського передмістя м. Львова // Вісник рятівної археології. – Львів, 2016. – Вип. 2. – С. 101–124.

¹⁶ Лазурко О., Ткач Є., Шніцар М., Войтович М. Дослідження в м. Львів на

Неподалік від дороги розташована площа Звенигородська, де проводилися дослідження на двох територіях втраченої забудови по західній стороні. В обох випадках матеріали, датовані XII–XIII ст., виявлені в так званих господарських ямах¹⁷.

Неподалік від зазначеного місця знаходиться ділянка з адресою вул. Льва, 2, де зафіксовано велику за розмірами господарську яму та культурний шар долокаційного Львова¹⁸.

Ліву сторону від вул. Б. Хмельницького репрезентують дві ділянки. На вул. Підмурній, 5 у 2012 р. на місці майбутнього медичного центру експедиція РАСу під керівництвом Назара Войтовича простежила культурні напластування кількох горизонтів, один з яких хронологічно відноситься до княжої доби та відображений керамічним матеріалом¹⁹.

Далі на території втраченої забудови під № 27а по вул. Б. Хмельницького в розкопі, закладеному на пологій ділянці внутрішнього подвір'я, виявлено культурний шар та кілька об'єктів XII–XIII ст.²⁰

У 2016 р. проведено початкові дослідження, пов'язані з пошуком втраченої церкви святого Теодора на території однойменної площі. У північній частині ділянки закладено розвідкову траншею, у якій зафіксовано кілька поховань, що визначають одну з меж кладовища. Нижче захоронень виявлено культурний шар та об'єкти, в заповненні яких ідентифіковано матеріали слов'янського й княжого часів²¹.

Найпівнічнішим на сьогодні пунктом, де зафіксовано матеріали княжої доби, є вул. Луки Долинського, 2а. Для перевірки наявності культурного шару на її території закладено низку шурфів і лише в крайньому південному віднайдено збережений культурний шар, насичений фрагментами керамічного посуду XII–XIII ст.²²

Наступні місця досліджень з виявленими матеріалами княжої доби знаходяться на території Середмістя локаційного Львова. Крайньою південною межею поширення таких матеріалів виступають пл. Катедральна та південна частина Ринкової площі. Біля латинського собору під час проведення капітального ремонту покриття у культурному шарі виявлено фрагменти керамічного посуду XII–XIII ст. У свою чергу, на Ринковій площі вздовж південного прясла будинків закладено низку розкопів. Навпроти буд. № 20 у передматериковому шарі зафіксовано об'єкт у вигляді ряду стовпових ямок, ймовірно – сліди паркану. На цьому ж рівні знайдено декілька фрагментів кераміки XII–XIII ст. та

пл. кн. Осмомисла // Археологічні дослідження в Україні (далі – АДУ) 2010. – Київ; Полтава, 2011. – С. 215–216.

¹⁷ Войтович Н., Лазурко О. Звіт про результати пам'ятко-охоронних робіт (археологічного нагляду) на пл. Князя Ярослава Осмомисла, 3 – пл. Звенигородська, 4 у м. Львові у 2013 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2014: АР – 4. – 79 с.

¹⁸ Шніцар М., Підкович А. Я., Ткач Є. С. Дослідження по вул. Льва, 2 у м. Львові // АДУ 2015. – Київ, 2016. – С. 106–107.

¹⁹ Войтович Н., Войтович М., Ковальський-Білокрилий Я. Звіт про результати археологічних досліджень на вул. Підмурній, 5 у м. Львові у 2012 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. –

НД 2013: АР – 1. – 288 с.

²⁰ Шніцар М., Ткач Є. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічний нагляд) на вул. Б. Хмельницького, 27а у м. Львові у 2014 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2015: АР – 6. – Львів, 2015. – 174 с.

²¹ Шніцар М., Лазурко О. Звіт про результати археологічних досліджень на пл. Св. Теодора у м. Львові у 2016 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – Львів, 2016. – 49 с.

²² Будівництво готельного комплексу на вул. Л. Долинського, 2А зі знесенням нежитлових будівель. Звіт про результати археологічного нагляду // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АР – 6. – 128 с.

Рис. 1. Поширення матеріалів княжої доби на території центральної частини Львова

фрагмент скляного браслету, датування яких, як відомо, обмежене періодом до середини XIII ст. Зрозуміло, що датування споруди на основі виявлених речей є опосередкованим, але існування паркану на території сучасної площі Ринок вказує на освоєння цієї території у долокаційний період²³.

Наступним місцем з матеріалами княжої доби на Ринковій площі є буд. № 36. Під час проведення земляних робіт у внутрішньому подвір'ї зафіксовано два об'єкти, в заповненні одного з яких віднайдено фрагменти керамічного посуду XIII–XVI ст.²⁴ Виявлення матеріалів княжої доби на території буд. № 36 Ринкової площі не є випадковим, адже тильна стіна парцелі межує з територією втраченого кварталу по вул. Краківській, 6–12. Тут з 2007 по 2015 рр. (з перервами) проводилися археологічні дослідження, у результаті яких виявлено не лише поодинокі фрагменти посуду XII–XIII ст., а й цілий пласт культурного шару цього періоду. Основна його збережена частина припала на територію внутрішніх двориків будинків, де активні урбанізаційні процеси на завдали йому руйнувань²⁵.

Збереження культурного шару та об'єктів у подвір'ях будинків зафіксовано і в процесі досліджень на вул. Шевській. Так, під час земляних робіт в парцелі № 8 виявлено фрагментарне збереження культурного шару, найраніші матеріали з якого відносяться до княжої доби²⁶.

Переходячи додолу, до заплави Полтви, необхідно згадати площу Івана Підкови, де в 1997 р. зафіксовано культурний шар, долішні верстви якого насичені фрагментами кераміки культури фракійського гальштату та княжої доби (XII–XIII ст.). Найцікавішою знахідкою виявилися залишки великого дерев'яного будинку з піччю, збудованого в другій половині XIII ст., який, ймовірно, загинув під час пожежі 1381 р.²⁷

У 2012 р. при капітальному ремонті вул. Лесі Українки під час археологічного нагляду при вежі мечників виявлено уламки керамічного матеріалу, серед яких на увагу заслуговує фрагмент амфори з графіті, що відноситься до княжої доби²⁸.

Нижче по вищезазначеній вулиці у 1992 р. архітектори-реставратори Зеновій Горбач та Роман Могитич провели археологічно-архітектурні дослідження у підземеллях Преображенської церкви. Встановлено освоєння даної території від другої половини XIII ст.²⁹

Завершуючи огляд Середмістя, для повноти висвітлених місць з матеріалами княжого часу зазначимо, що на період написання статті проводилися дослідження Низького замку. На його території закладено два розкопки, в яких виявлено фрагменти керамічного матеріалу XII–XIII ст.

²³ Шишик В., Лукомський Ю., Лазурко О. Звіт про рятівні археологічно-архітектурні дослідження на площах Катедральній та Ринок у Львові в 2006. – Львів, 2007. – С. 16, 23, 34–35.

²⁴ Реставрація та пристосування нежитлових приміщень на площі Ринок, 36 у місті Львові. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – ТД 2014: АР – 7. – 46 с.

²⁵ Войтович Н., Войтович М., Назар І. Археологічні дослідження у середмісті Львова на вулиці Краківській, 6–12 у 2010 році // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 14–15. – С. 255–273.

²⁶ Лазурко О., Войтович Н., Шницар М. Звіт про результати пам'яткоохоронних робіт (археологічного нагляду) на вул. Шевській, 4, 6, 8 у м. Львові у 2012–2015 рр. // Науковий архів НДЦ РАС ІА НАН України. – Львів, 2016. – 172 с.

²⁷ Могитич Р. Розкопки на площі Підкови у Львові // Вісник інституту "Укрзахідпроект-реставрація". – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 67–71.

²⁸ Войтович Н., Лазурко О., Шницар М., Ткач Є. Дослідження у м. Львові по вул. Лесі Українки // АДУ 2012. – Київ, 2013. – С. 229–230.

²⁹ Могитич Р. Архітектурно-археологічні дослідження підземель Преображенської церкви у Львові // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 101–103.

Перелічивши відомі на сьогодні місця, де виключно тільки в процесі археологічних досліджень встановлено наявність матеріалів XII–XIII ст., можна стверджувати, що територія поширення культурного шару княжої доби локалізується на пологому правому березі р. Полтви, починаючи від південної частини площі Ринок, і тягнеться вузькою смугою вздовж річки, закінчуючись у кварталній забудові вул. Долинського–Гайдамацької (Рис. 1). Південна межа поширення матеріалів визначена на основі досліджень, проведених на пл. Міцкевича, 9, 10, де найраніші віднайдені артефакти відносяться уже до періоду існування міста на Магдебурзькому праві. А північна межа сягає території Підзамча, де на основі археологічних досліджень їх можна окреслити, по-суті, залізничною колією. Достовірних даних щодо поширення матеріалів княжої доби на території Підзамча північніше вул. Луки Долинського на сьогодні немає.

Окремого огляду потребують результати дотеперішніх робіт на теренах Високого та Низького замків, а також прилеглих до них, особливо першого. Якщо на ділянці останнього зовсім скромна як за обсягом, так і, внаслідок цього, – реальними результатами розвідка не так давно відбулася взагалі вперше, то на поодиноких ділянках чималої території Високому замку у різний час проведено цілий ряд археологічних досліджень. Проте віднайдені при цьому матеріали та результати їх осмислення опубліковано, правда, здебільшого, достатньо скромно, іноді винятково у лаконічних коротких, позбавлених конкретики звітах. До того ж, на актуальному етапі засвоєння давнішого археологічного досвіду відповідні давні висновки, як правило, потребують певних неодмінних уточнень, актуалізації, переосмислення, а іноді й повторних узагальнень. Їх необхідність диктують як притаманні тодішнім часам загальноприйняті та повсюдно стосовані за тогочасних умов самі методики археологічної практики, так і, водночас, залучені підходи до інтерпретації отриманих матеріалів, з розвитком археологічної науки уже не тільки немало застарілі, а подекуди й взагалі віджили.

Отже, виходячи з опрацьованого ареалу поширення матеріальних решток княжої доби, встановленого за результатами дотеперішніх археологічних досліджень на терені міста, є підстави зробити висновок про безумовне підтвердження давніших, заснованих на значно скромнішому ще тоді конкретному археологічному матеріалі, здогадів про існування анонімного поселення – попередника Львова з центром на території пізнішого Краківського (в період Середньовіччя та Нової доби), а за новіших, австрійських часів – Жовківського передмістя, в найближчій околиці пізнішого магдебурзького міста. Як видно з комплексного аналізу сукупності висновків проведених досі досліджень, на цій ділянці вдалося ідентифікувати значно більше місць, де систематично траплявся матеріал XII–XIII ст. і навіть, спорадичніше, – раніших періодів. Причиною цьому міг бути також менший вплив урбаністичного розвитку міста починаючи від середини XIV ст. Йдеться про те, що на всій території Середмістя давніший культурний шар під будинками значною мірою, закономірно, практично зруйнований ще при їх спорудженні, а згодом також – неодноразових новіших перебудовах та влаштуванні комунікацій уже за новітніх часів і навіть його вцілілі залишки недоступні, принаймні, в кращому разі, – малодоступні. Він здатний локально траплятися хіба що, здебільшого, у невеликих – при знанні неодмінній середньовічній тісноті середньської забудови – внутрішніх подвір'ях поодиноких кам'яниць і, ще менше, – також на проїжджій частині вулиць. Проте навіть цей скромний потенціал доступної для вивчення краще

збереженої території досі все ще використано надто скромно. Тому випадало би надіятися на вірогідність потенційного відкриття поміж недослідженими ділянками на терені міста нових істотних слідів його й надалі маловідомої історії найдавніших часів. Можна сподіватися, що з новітнім достатньо бурхливим розвитком міської археології, який триває у Львові упродовж останніх років, та дальшим поступом цього процесу наступні дослідження забезпечать можливість ще більше доповнити й водночас також – немало уточнити актуальну на даний час систему уявлень про те, як повинна була, все ж таки, виглядати і далі надто мало відома княжа столиця Лева Даниловича за умов появи та самих початків її утвердження на історичній карті західноукраїнського регіону.

*Науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба”
Інституту археології НАН України*